

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KARIUOMENĖ BARO KONFEDERACIJOS METAIS (1768–1772 M.)

Dr. Valdas RAKUTIS,
Gen. J. Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Vytauto Didžiojo universitetas

Įvadas

Lietuvos kariuomenė XVIII a. išgyveno nuopuolio laikotarpį, tačiau politiniuose įvykiuose ji pati, kai kurie daliniai ar vadai suvaidino nemenką vaidmenį. Ginkluota jėga, kokia menka ji bebūtų, krizių sąlygomis visada turi didesnę reikšmę nei taikos metais, todėl jos pasyvumas ar aktyvumas politinių įvykių sukuryje, kuomet buvo baigtas Čartoriskių reformų laikotarpis ir įvykęs pirmasis padalijimas, yra atskiro straipsnio verta tema.

Baro konfederacijos susikūrimas, veikla ir veiksmai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje yra Lietuvos istoriografijoje gana mažai ištyrinėta tema lyginant su 1788–1794 m. laikotarpiu. Apie Baro konfederaciją yra rašiusi Vanda Daugirdaitė-Sruogienė ir jos pateikta informacija ilgą laiką tebuvo vienintelė lietuviška medžiaga. Svarbiausia paskutiniųjų metų studija yra Vydo Dolinsko monografija, skirta Simono Kosakovskio politinei ir karinei veiklai Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje 1763–1794 m. Čia Baro konfederacijos veiklos laikotarpiui skirtas visas trečiasis skyrius. Šiame darbe visapusiškai ir išsamiai ištirti ne tik politiniai įvykiai, tiesiogiai susiję su Simono Kosakovskio karine veikla, bet ir pateiktas pakankamai platus įvykių Lietuvoje kontekstas, leidžiantis kompensuoti žymias Lietuvos istoriografijos spragas apibūdinant LDK vidaus situaciją bei jungiant svarbius Lietuvos

kariuomenės istorijai tirti įvykius. Ypač naudingi pasirodė tyrimai, susiję su 1771 m. kampanija, kur tirti tiek paties Simono Kosakovskio divizijos, tiek kitų Lietuvoje veikusių dalinių veiksmi, Mykolo Kazimiero Oginskio žygio motyvai ir aplinkybės.

Detalios informacijos apie kai kuriuos vadus ir jų dalinius (ypač apie Bielako ir Koryckio pulkus) buvo galima rasti Lenkijos biografiniame žodyne.

Straipsnio tikslas – apžvelgti Lietuvos kariuomenės veiklą 1768–1772 m. Baro konfederacijos metu. Straipsnyje keliami šie uždaviniai:

- Įvertinti vyriausiosios vadovybės ir dalinių vadų politinę laikyseną;
- Atlikti kiekybinę ir kokybinę kariuomenės analizę;
- Apžvelgti Lietuvos kariuomenės ir atskirų jos dalinių karinę veiklą, atskirai tiriant mūšius ir susidūrimus;
- Įvertinti, kokį poveikį kariuomenei padarė Baro konfederacijos kovos.

Pagrindiniu straipsnio šaltiniu buvo Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) saugomi Lietuvos karo komisijos archyvo dokumentai: komisijos darbo protokolai, įsakymai ir dalinių raportai, ypač vertinga pasirodė dalinių būklės ir patirtų nuostolių raportai. Papildomos informacijos apie karo veiksmus pavyko rasti Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje esančiame rankraščių skyriuje.

1. Bendra politinė situacija ir Lietuvos kariuomenė 1768 m.

Žinoma, kad Baro konfederacija ir platesnis visuomeninis judėjimas buvo glaudžiai susijęs su 1764 m. tarpvaldžio ir Radomo–Slucko konfederacija 1767 m. Pagrindinis konfederacijos šūkis „už tikėjimą ir laisvę“ išreiškė nepasitenkinimą Stanislovo Augusto Poniatovskio elekcija, kurioje lemianti jėga buvo Rusijos pozicija ir kariuomenė bei Rusijos spaudimas sulyginti visų religijų ar, kaip dabar sakytume, konfesijų politines ir kitokias teises, taigi pagrindiniai konfederatų priešai buvo Stanislovas Augustas Poniatovskis, Čartoriskių Familija ir Rusija, ypač jos ambasada ir kariuomenė. Tai buvo iš esmės konservatyvus judėjimas, nukreiptas į „senovės“ išsaugojimą, garbės gynimą, neturėjęs stiprios politinės programos nei gerai apskaičiuotos strategijos, tačiau randantis atsaką to meto bajorijos nuostatoje ir mąstymo stereotipuose, todėl gerai suprantamas ir aktyviai remiamas. Rusijos įžūli politika pajudino du svarbiausius Lenkijos ir Lietuvos piliečių stabus – tikėjimą ir laisvę – taip, kaip juos tuo metu suprato žmonės, todėl bajorijos laikysena buvo lengvai prognozuojama ir neišvengiamai sąlygojo

vienokios ar kitokios formos pasipriešinimą, kuris tradiciškai peraugo į ginkluotą kovą. Ypač aktyvumu pasižymėjo pamaldai, mažai išprususi ir greitai į avantiūras išvelianti vidutinė ir smulkioji bajorija, sudariusi nemažą dalį Lietuvos kariuomenės karininkų ir draugų.

Būdama nukreipta prieš valdovą ir jo šalininkus, Baro konfederacija turėjo priešų krašto viduje. Po 1764 m. pertvarkymų aktyvieji Familijos šalininkai buvo nustumti nuo svarbiausių valstybinių postų ar jų įtaka apribota, susidariusį vakuumą užėmė „savi žmonės“, dažnai susiję ne tik su Familija, bet ir su Rusija, kurie natūraliai negalėjo būti aktyvūs konfederatų šalininkai. Nedaugelis iš jų tiesiogiai kariavo kartu su Rusijos kariuomene, kaip LDK artilerijos generolas Pranciškus Ksaveras Branickis, – dauguma stengėsi būti įvykių nuošalyje slapta palaikydami santykius su abiem pusėmis ar aktyviai, vieniems giminės nariams remiant vieną pusę, kitiems kitą. Tokios atsargios politikos laikėsi dauguma Lietuvos giminių, susijusių su Familija.

Lietuvos kariuomenės bendrąją laikyseną lėmė didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Oginskio, realiai vadovavusio kariuomenei nuo 1764 m., pozicija. Turėdamas savo rankose Lietuvos karo komisiją ir galimybę teikti karinius laipsnius, etmonas Oginskis savo rankose turėjo pagrindinius svertus, kurie jam išsprūsdavo tik kariniams konfederatų daliniams įsiveržus į kraštą ir tiesiogiai paveikus dalinių vadus. Tik po 1771 m. pralaimėjimo Oginskio įtaka sumažėjo, tačiau liko pagrindiniu faktoriumi, formuojančiu politines visos kariuomenės nuostatas.

Lietuvos kariuomenė turėjo vyriausiąją ir dalinių vadovybę. Vyriausiuoju kariuomenę valdančiu organu nuo 1764 m. buvo Lietuvos karo komisija, kuri susirinkdavo posėdžiams kartą per pusmetį. Komisiją sudarė Seimo paskirti senato ir riterių luomo deputatai, prie kurių, reikalui esant, prisidėdavo kariuomenės atstovai. Vadovavo komisijai etmonai arba vyriausi pagal pareigas deputatai. Etmonai formaliai buvo praradę savo valdžią kariuomenei, tačiau išsaugojo pagrindinius svertus, o Mykolas Kazimieras Oginskis realiai dominavo visame komisijos darbe, būdamas tikroju jos pirmininku nuo pat 1765 m., kai jam buvo pavesta tiesiogiai vadovauti Vilniaus įgulai ir didžiąjai ir stipriausiai kariuomenės daliai, o 1768 m. jam buvo be eilės suteikta LDK didžiojo etmono buožė. Komisijos narys Jozefas Sosnovskis buvo menkesnė figūra, tačiau jo tyli laikysena nebuvo jau tokia nereikšminga.

Generalinis Lietuvos kariuomenės štabas iš esmės egzistavo popieriuje, nesirinkdamas ir nevykdydamas to meto štabams įprastos veiklos. Įtakos galėjo turėti tik atskiri asmenys, susiję su Oginskiu kitais saitais.

Didelę reikšmę kariuomenės reikalams turėjo Iždo komisija, mokėjusi kariuomenei algas. Suirutės, kuri neišvengiamai prasidėjo dėl konfederatų ir Rusijos kariuomenės veiksmų ir vykdomų rekvizicijų, sąlygomis, LDK Iždo komisija galėjo teikti prioritetus, sudaryti kliūtis ar jas šalinti ir taip veikti LDK kariuomenės gyvenimą.

Kariuomenės dalinių laikyseną, ypač konfederatams pasiekus jų dislokacijos vietas, dažnai lėmė dalinių vadai. Priešakinės sargybos pulkai buvo ypač svarbūs tiek dėl jų tinkamumo konfederaciniam karui, tiek dėl jų kovinės parengties, todėl visos suinteresuotos pusės stengėsi išlaikyti savo įtaką. Ypač svarbūs buvo Bielako ir Koryckio totorių pulkai, Seimo sprendimu grįžę į Lietuvą iš Septynerių metų karo tuoj po Augusto III mirties. Šie daliniai ne tik turėjo kovinės patirties, bet ir pasižymėjo drausme – reta savybe Lietuvos kariuomenėje. Jau nuo 1765 m. jiems vadovauti buvo paskirtas LDK lauko raštininkas Sosnovskis – Karo komisijos narys ir politiškai svarbi figūra. Šis vadovavimas truko iki pat Baro konfederacijos kovų, tik 1771 m. liepos 17 d. jis atsisakė šių pareigų motyvuodamas tuo, kad negyvena Lietuvoje¹. Antra pagal svarbą Lietuvos kariuomenės dalis buvo trys raitieji, arba dragūnų, du pėstininkų regimentai ir dvi atskirosios pėstininkų vėliavos, sudarę Svetimšalių autoramento pagrindą. Artilerijos korpusas buvo per daug nepaslankus, nedidelis ir mažai ką galėjo padaryti būdamas Vilniuje – Rusijos kariuomenės kontroliuojamame mieste. Tiek dragūnų, tiek pėstininkų, tiek artilerijos jėgas, galinčias veikti tik didesniais junginiais, labiausiai varžė jų išbarstymas po visą Didžiąją Kunigaikštystę. Kiekvienas bandymas koncentruoti dalinius į vieną vietą kėlė Rusijos ir jos kariuomenės nepasitikėjimą ir galėjo paskatinti išformuoti LDK kariuomenę, taip paliekant karininkus ir kareivius be pragyvenimo šaltinio ir padarytos karjeros. Tautinės kavalerijos vėliavos buvo sugrupuotos į tris Tautinės kavalerijos divizijas, vadovaujamas regimentorių. Tai, kas trukdė reguliariems daliniams, buvo privalumas iš esmės nereguliams smulkiems tautinės kavalerijos padaliniais prisidėti prie konfederatų. Prastai aprenkti, nežinantys karinės drausmės, beveik be jokio kovinio parengimo, husarai ir petihorai buvo sudaryti iš politiškai aktyvių vidutinių ir smulkiųjų bajorų – idealių kovotojų konfederatams jų partizaniniame kare.

Kariuomenės dydis kito, bet buvo artimas etatuose ir reguliaminiuose numatytam dydžiui. Tuo metu tebegaliojo 1717 m. etatas, kuriame buvo numatytos algų porcijos ir dalinių nuolatinės dislokacijos vietos su gaunamu

¹ 1765 08 09 atsakymas į valdovo raštą. LVIA, f. SA, b. 18249, l. 27–28. Įrašas Karo komisijos sprendimų knygoje. LVIA, f. SA, b. 18252, l. 15.

algų šaltiniais, vadinamosios konsistencijos. Tautinio autoramento daliniuose – husarų, petihorų ir lengvosiose vėliavose – karininkai imdavo kelių kareivių algą: pulkininkas gaudavo 12, leitenantas 6 porcijų algą, o iš kiekvienos porcijos buvo išlaikomi du kariai – draugas ir eilinis. Taigi trijose 100, 70 ir 46 porcijų husarų vėliavose tarnavo 3 pulkininkai (po 12 porcijų), du jaunesnieji karininkai – leitenantas ir vėliavininkas (6 ir 3 porcijos), devyni muzikantai ir 60 porų, iš viso 135 kariai ir 120 žirgų. Taigi visa Tautinės kavalerijos divizija iš esmės sudarė vieną kavalerijos pulką. Svetimšalių autoramento dalinių porcijų skaičius neatitiko tikrojo karių skaičiaus, nes etatuose nebuvo numatytos svarbios išlaidos. Reguliariai papildė etatą, nurodydami tikslų karininkų ir karių skaičių, algas, galimų išlaidų dydį ir paskirtį ir daug kitos informacijos.

1 lentelė. Lietuvos kariuomenės dydis kovų išvakarėse²

Dalinio pavadinimas	1717 m. etate numatyta	Reguliamuose numatyta	Turėjo būti pagal turimus dalinių raportus	Galėjo būti žmonių
Generalinis štabas	15		15	
Tautinis autoramentas				
Husarų vėliavos	400			
Petihorų vėliavos	1200			
Priešakinės sargybos (lengvosios, totorių ir kazokų) vėliavos	700	1764 m. prijungti du totorių pulkai		
Svetimšalių autoramentas				
Dragūnai (raitieji regimentai)				

² 1717 m. etato duomenys pateikti pagal Volumina legum; reguliamųjų duomenys pateikti pagal: Rakutis V. Lietuvos kariuomenės organizaciją reglamentuojantys dokumentai 1717–1775 m.// Karo archyvas, t. XVIII, Vilnius, 2003. Trečioji ir ketvirtoji grafos sudarytos pagal turimus dalinių raportus, juose nurodytose grafose turi būti (*ma być, być powinno*) ir iš viso (*summa osób*): JKM pėstininkų gvardijos leibregimentas; DB raitelių regimentas; LB raitelių regimentas 1767 06 30 Vysokije. VU RS F4 – 11483; Pinsko regimentas DB pėstininkų regimentas 1767 06 01 Vilniuje. VU RS F4 –11481; LB pėstininkų regimentas 1767 04 01 Slonime. VU RS F. 4 -11480.

JKM raitelių gvardijos leibregimentas	600	306		
DB raitelių regimentas	300	(1737m., 1768 m.) 202		
LB raitelių regimentas	300	(1737m., 1768 m.) 202	198	203–205
Pinsko regimentas	300			
Pėstininkai:				
JKM pėstininkų gvardijos regimentas	1000	620	626	
DB pėstininkų regimentas	425	(1737 m.) 289	290	289
LB pėstininkų regimentas	425	(1737 m.) 289	290	271
DB janičarų (vengrų) vėliava	150	122		
LB janičarų (vengrų) vėliava	100			
LDK kanclerio janičarų (kazokų) vėliava	60			
Vyriausiojo tribunolo janičarų vėliava	100			
Artilerijos korpusas	150	118–120		

Tautinio autoramento husarų ir petihorų vėliavos buvo skirstomos į neuolatines sudėties divizijas, kurioms vadovavo vienos iš jų leitenantas, vadintas regimentoriumi. Pavyzdžiui, Žemaitijos divizijoje 1770 m. gruodžio pab. buvo 3 husarų ir 7 petihorų vėliavos, kuriose buvo 504 žirgų porcijos. Realus skaičius gerokai skyrėsi. Kaip rodo labai informatyvi Trakų kašteliono Liudviko Platerio petihorų vėliavos medžiaga, realiai tarnybai tiko tik eiliniai, trimitininkai ir du draugai, kurių vienas ėjo vėliavos vado – vietininko pareigas, o draugas – deputatas rinko vėliavai priklausančius mokesčius. Už savo darbą visi tikri kariai gaudavo papildomas priemokas, kurias mokėdavo likusieji nuo gaunamų žirgų porcijų kiekio. Nuo kiekvienos porcijos 20 auksinų buvo mokama deputatui, taip pat buvo mokamos algos eiliniams (40 auksinų) bei kitos priemokos amunicijai, žirgams ir kitoms reikmėms. Visa tai sudarė 168 auksinus nuo žirgo porcijos. Karininkai papildomai išlaikė draugą – vietininką (iš viso 500 auksinų), mokėjo po 20 auksinų nuo žirgo porcijos

deputatui ir 100 auksinų trimitininkui. Taip pat kartą per metus eilinių karių žirgai turėjo dalyvauti mokymuose, kad nebijotų šūvių. Taigi realiai tar naujantys kariai gaudavo reikalingus priedus, leidusius išsilaikyti ir užtikrinti pagrindines funkcijas taikos metu, tačiau ir likusieji nelikdavo nuskriausti: draugams likdavo 204 auksinai, vėliavininkui 664, o leitenantui net 2388 auksinai. Tiesa, kartais reikėdavo skirti pinigų uniformoms pirkti, o vienam iš pulkininkų ar leitenantų divizijoje tekdavo eiti regimentoriaus pareigas. Tad 40 žirgų porcijų vėliavą sudarydavo tik vietininkas, trimitininkas ir 9–10 eilinių, iš viso 11–12 žmonių (31,25%), o visa kavalerijos divizija tesudarė vieną tipišką kavalerijos eskadroną, sudarytą iš 130–150 karių.

Kiekybinis tyrimas jau parodė, kad Lietuvos kariuomenė iki 1768 m. buvo nedidelė, bet aprūpinta alga, ginklais, uniforma, iš dalies žirgais ir artilerija, taigi formaliai galėjo būti laikoma pakankama jėga, galinčia kovoti lauko mūšyje, tačiau taip atrodo tik žiūrint į popierių, kuriame išdėstyti skaičiai. Iš tikrųjų visa Lietuvos kariuomenė negalėjo būti surinkta į vieną vietą, toli nuo savo konsistencijos vietų, o ir prasmės nedaug tebuvo, nes dalis kariuomenės nebuvo skirta karui. Lietuvos kariuomenė vykdė daug karo meto kariuomenei nebūdingų funkcijų: malšino neramumus ir maištus, saugojo pasienį ir muitines, lydėjo vadus ir svarbius konvojus, be to, ne visi tiko tarnybai lauko sąlygomis. Dalis karių, ypač karininkų, buvo išleisti atostogų, taip mažinant mokesčių naštą. Komputinė kariuomenė neturėjo numatytų išlaidų. Kitas dalykas, kad kariuomenės nebuvo galima surinkti greitai, ypač priešui įsiveržus į krašto gilumą, tuo labiau vykdant okupaciją. Be to, pilietinio karo sąlygomis visada atsiras žmonių, palaikančių kitą pusę dėl asmeninių, politinių ar konfesinių sumetimų, todėl didelę reikšmę turėjo patikimumas, kuris dažnai nesutapdavo su profesiniais sugebėjimais. Taigi geriausia buvo remtis tik tam tikrais daliniais ir rinktinėmis komandomis iš visų dalinių, taip atrenkant tegu ir nedidelę, bet iš esmės kovingą diviziją.

Daug svarbesne už kiekybinę reikėtų laikyti kokybinę Lietuvos kariuomenės charakteristiką – tą dydį, kuris retai kada įvertinamas istorikų darbuose, nesistengiant suprasti, kas gi slypi už terminų „reguliari kariuomenė“, komputo kareiviai, tautinė kavalerija, svetimšalių autoramentas. Pa-bandysime tokią charakteristiką pateikti.

Vadai. Etmonų pareigos Respublikoje jau seniai buvo dalijamos kaip vienas iš aukščiausių urėdų, todėl etmonai visą XVIII a. buvo politiškai aktyvūs, turintys gerą užnugarį didikai, kurių kariniai sugebėjimai buvo veikiau atsitiktinumas nei taisyklė. Iš tikrųjų nė vienas XVIII a. Lietuvos etmonas

neturėjo tokio rango kariškiui būtino išsilavinimo ar pakankamos reguliaraus karo patirties. Partizaninių partijų reidai ir laimėti nedideli susidūrimai negalėjo kompensuoti šio trūkumo, todėl etmonai, iki 1764 m. turėję didelę valdžią kariuomenei, nebuvo pajėgūs tinkamai organizuoti kariuomenės rengimo. Pradmenys, gauti namų mokyklose ar universitetuose, perskaityta viena kita knygelė, šiokios tokios žinios iš fortifikacijos ir artilerijos, medžioklės patyrimas, fechtavimo pratimai ir sveika nuovoka buvo vieninteliai etmonų ginklai, kurių užteko etmonui susikurti savo laikyseną, pasakyti kalbą Seime ar kitokioje garbingoje draugijoje. Toks etmonas geriausiu atveju galėjo imtis veiklos, kokią civilis supranta kaip reikalingą kariuomenės kokybei pagerinti: užtikrinti kariuomenės egzistenciją, pagerinti jos buitį, aprūpinti ginklais ir uniformomis, siekti didesnės tvarkos, drausmės ir visų nurodymų laikymosi. Būtent tokia linkme ir buvo vystoma LDK karo komisija, vadovaujama būsimojo etmono M. K. Oginskio³. Tuo tarpu kariuomenės rengimo reguliaraus karo veiksmams praktiškai nebuvo: kariuomenės persirikiavimas iš žygio kolonos į kovinę rikiuotę, šaudymas divizionais ir visa linija, kariuomenės rūšių sąveika, menas įveikti kliūtis, avangardinė ir ariergardinė kova – visa tai buvo dalykai, kurių Lietuvos kariuomenė ne tik kad nemokėjo, bet net nebuvo žinoma, kad to reikia. Teorinių darbų leidimas kaip tik prasidėjo Baro konfederacijos metais; mes iki šiol nežinome, kuo naudojosi karininkai rengdami savo kareivius, ar iš viso jie buvo rengiami, nes kariuomenės patikrinimų metu apie tai niekas neklausdavo. Vienintelis 1765 m. instrukcijoje duotas klausimas, nors kiek susijęs su koviniu parengimu, buvo toks: ar daliniuose atliekamos šaudymo pratybos⁴. Be kovinio parengimo daliniuose, be dalinių manevravimo didesniais junginiais, be patirties, įgautos ilgesnį laiką lauke vadovaujant didesniems pajėgoms, joks, net ir pats gabiausias vadas, nesugebėtų atsilaikyti, kontraatakuoti ar pereiti į puolimą. Didysis etmonas Mykolas Kazimieras Oginskis tikrai nebuvo blogas etmonas. Jo vykdyti kariuomenės būklės gerinimo darbai (bandymas įgyvendinti 1766 m. Seimo sprendimą padidinti algas, siunčiant papildomus paaiškinamuosius raštus⁵, inspiruota leidybinė veikla: išleistas kavalerijos reguliaminas ir

³ Plačiau apie LDK Karo komisijos veiklą jau rašyta: Rakutis V. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės karo komisija 1765–1776 m. // Karo archyvas, t. XV, Vilnius, 1998.

⁴ 1765 08 09 Regula lustracy Ichmc Panom Lustratorom Regimentów przepisana. LVIA, f. SA, b. 18249, l. 26–27.

⁵ 1768 12 31 įsakymas tautinės kavalerijos divizijoms. Priešakinės sargybos pulkininkui Baranovskiui ir kitiems liepta sustiprinti išdo apsaugą, jei bus išmokėtos padidintos algos. LVIA, f. SA, b. 18253, l. 73,74.

rikiuotės forma pėstininkams lenkų kalba⁶, bandymai pagerinti materialinį kavalerijos regimentų aprūpinimą⁷ ir asmeninis indėlis) rodė nuoširdų rūpinimąsi kariuomenės poreikiais, tačiau lauko kautynėse jis buvo niekas palyginus su Rusijos kariuomenės karininkais, kurių bent jau dalis iškilo karų metu, turėjo supratimą apie karą ir reikiamu momentu visada išgelbėdavo Rusijos imperiją. Labai neteisingas, nors amžininkų ir pamėgtas stereotipas, kad etmonas Oginskis buvo muzikas – ne karys, neišlaiko logikos kritikos: muzika visai netrukė karybai. Svarbiausias etmono rūpestis pirmaisiais Baro konfederacijos veiklos metais buvo atgauti etmonų teises, kurios buvo apribotos 1764 m. reformos metu, etmonas nedalyvavo senato posėdžiuose, susirašinėjo su įvairias vidaus ir užsienio partneriais. Tai, kad Prancūzija galų gale pažadėjo konfederacijos pergalės atveju grąžinti senąsias etmonų prerogatyvas, turėjo didelę reikšmę etmono laikysenai⁸. Mykolas Kazimieras Oginskis iki 1771 m. sugebėjo savo vertę rodyti tiek draugams, tiek priešams, – jam trūko tik asmeninės šilumos, drąsos ir stipresnio charakterio, bet tokiomis savybėmis retai pasižymi žmonės, kurių karjera daugiau rūpinasi jų aplinka nei jie patys. Šio žmogaus biografijoje dar nėra ištyrinėta ir daugelis jo asmenybės bruožų dar nėra tinkamai atskleisti.

Lauko etmonas J. Sapięga buvo visos veiklos nuošalyje – nei padėdamas, nei trukdydamas Oginskio veiklai. Tik po Stolovičių katastrofos jis perėmė vadovavimą Karo komisijai, siekdamas apsaugoti LDK kariuomenę nuo išformavimo ar finansinio bado.

Saksų laikais nusistovėjo tradicija palyginus lengvai dalinti generolų laipsnius, ypač titulinus. Iš tikrųjų Lietuvos kariuomenėje buvo tik keturios generolų pareigybės: artilerijos generolo, dviejų generolų leitenantų ir generolo majoro, prie kurių dar galima priskirti tris tautinės kavalerijos regimentorius, tačiau generolo laipsnius praktiškai turėjo visi svetimšalių regimentų pulkininkai ir šefai, o kiek dar buvo titulinių žmonių, negaunančių algos, gali pasakyti tik išsamus ir daug laiko trunkantis valstybinių institucijų ir privačių archyvų tyrimas. Oficiali sistema buvo taip iškreipta, kad net ka-

⁶ Apie minėtą reguliamą kavalerijai turime tik užuominas karo komisijos dokumentuose: 1768 06 24 įsakymas LB raitelių regimento pulkininkui Radvilai rūpintis karių rengimu pagal lenkišką reguliamą, išduotą Pinsko raitelių regimentui. Taip pat minima rikiuotės muštro forma (sposób musztrowania po polsku), išduota DB pėstininkų pulkui LVIA, f. SA, b. 18253, l. 64–66.

⁷ 1769 01 11 įsakymai raitelių regimentų vadams, duodant papildomus pinigus žirgų pagerinimui. LVIA, f. SA, b. 18253, l. 99–100.

⁸ Michalski J. Mykolas Kazimieras Oginskis //PSB TXXIII, 1978, s. 625.

riuomenės daliniams tikrinti nepavyko tų generolų prisišaukti, teko kviestis vidutinės grandies karininkus, turinčius didesnės praktikos ir motyvacijos darbui atlikti. Tik keletas generolų kaip nors pasirodė kariniuose veiksmuose: LDK konfederacijos maršalas gen. ltn. Pacas, valdovo pusėje kovoje art. gen. Pranciškus Ksaveras Branickis⁹, gen. mjr. Jonas Jurgis Grabovskis, gen. mjr. Mykolas Grigalius Grabovskis¹⁰, bet ir tai dažniausiai ne dėl savo pozicijos kariuomenėje, o dėl politinio patikimumo. Geriausiai karo veiksmuose pasirodė Radvilų milicijos plk. Schutzas ir senosios partijų taktikos tęsėjas Simonas Kosakovskis. Lietuvos kariuomenėje, likusioje etmono Oginskio pavaldume, nebuvo nė vieno generolo, kuris būtų sugebėjęs tinkamai parengti dalinius reguliariumi mūšiumi ir jam vadovauti.

Vidutinių ir jaunesniųjų karininkų korpusas yra dar mažai tyrinėtas¹¹, todėl platesnių apibendrinimų reikėtų vengti.

Tautinės kavalerijos vėliavos atrodė pakankamai mažai susijusios.

2. Lietuvos kariuomenės laikysena 1768 m. kampanijoje

Pirmosios žinios apie 1768 m. vasario 29 d. paskelbtą Baro konfederacijos manifestą Lietuvą pasiekė maždaug po trijų savaitių, apie kovo 20 dieną¹². Politinė Lietuvos vaivadijų ir paviatų laikysena buvo atsargi ir tiesiogiai priklausė nuo Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Radvilos, kuris, taip neseniai atgavęs savo valdas iš Rusijos rankų, kaip Radomo konfederacijos maršalas, taip pat neskubėjo rodytis kaip maištininkas ir žaidė dvigubą žaidimą: prieš vietinius bajorus atlikdamas Saksų dinastijos šalininko ir žmogaus, pasirodusio imtis atsakomybės už valstybinius LDK interesus, vaidmenį, prieš rusus išlaikydamas ištikimo Imperatorės draugo veidą, tačiau aktyviai tyrė situaciją, rinko informaciją ir stiprino savo privatų karinį kompleksą, gerokai nusilpusį per kelerius priverstinio šeimininko emigracijos metus. Jo

⁹ Pranciškus Ksaveras Branickis – Septynerių metų kare dalyvavęs avantiūristiškais nuotykiškai pasižymėjęs Stanislovo Augusto šalininkas, už savo asmenines paslaugas valdovui 1764 12 17 gavęs generolo leitenanto laipsnį, o karūnaciniam seime ir LDK artilerijos generolo pareigas, nors buvo nominuotas artilerijos generolu tik 1768 metais. Stanislovo Augusto aplinkoje tikriausiai didžiausius karinius sugebėjimus turėjęs generolas. PSB, t. II, 1936, s. 398.

¹⁰ Grabovskių giminė, kaip protestantai, dalyvavo 1767 metų Radomo–Slucko konfederacijos darbe ir kaip vadinamieji disidentai rėmė rusų ir prūsų interesus Respublikoje.

¹¹ Plačiau apie karininkų korpusą šiek tiek rašyta: Rakutis V. LDK karininkai 1764–1788 metais. Darbai ir dienos, Nr. 5(14), Kaunas, 1997, p. 207–214.

¹² Dolinskas V. Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794. Vilnius, 2003, p. 163.

situaciją sunkino iki galo neišspręsti turtiniai klausimai, tuo metu sprendžiamai rusų pasiuntinio Nikolajaus Repnino įtakoje esančioje komisijoje. Tuo pačiu metu prie Baro konfederacijos organizavimo prisidėjo ir buvęs Rado mo konfederacijos pasiuntinys Peterburge, Kauno pataurininkas Simonas Kosakovskis, nusprendęs sukelti konfederacinį judėjimą Lietuvoje. Jo veiklos centru pradžioje buvo Vilnius, vėliau Jonava. Jau liepos viduryje arba pabaigoje susidarė 30 raitelių būrys¹³. Prie konfederatų organizacijos prisidėjo Kauno pavieto pakamaris Domininkas Medekša, turintis partizaninio karo patirties iš 1734–1735 m. vidaus kovų, ir LDK kariuomenės priešakinės sargybos rotmistras Steponas Šveikauskas (Szwykowski vel Szweykowski)¹⁴. Kartu su tėvu prie konfederacijos prisidėjo jo jaunas sūnus Teodoras Medekša, baigęs Varšuvos kadetų korpusą, turėjęs leitenanto laipsnį. Lietuvos kariuomenėje tarnavo ir daugiau konfederacijos vadovų giminių: Simono Kosakovskio brolis, gimęs 1733 m., leitenanto pareigas ėjęs nuo 1759 m., Baro konfederacijos kovų metu vadovavęs Žemaitijos divizijai, yra minimas kaip Kauno partijos arba divizijos regimentorius 1771 m.¹⁵; Stepono Švetkausko giminaitis Ignas Šveikovski, tuo metu jau 37 m. tarnavęs kariuomenėje¹⁶. Šie žmonės ėmėsi organizuoti kariuomenę rinkdami savanorius ir siūdami uniformas Žemiuose ir Jonavoje. Kauno pavieto konfederacijos manifeste nėra minima LDK kariuomenė, o D. Medekšos paskelbtame universale broliai raginami stoti į kovą su savo dvarų milicijomis. Kariniu besikuriančios konfederacijos vadu ir regimentoriumi tapo Simonas Kosakovskis. Pradžioje kuriama kariuomenė buvo sudaryta iš ginkluotų bajorų, dvaro šaulių ir šakėmis ginkluotų valstiečių¹⁷. Beveik visi ankstyvieji konfederatai buvo seni Radvilų klientai, organiškai sudarę politinį – socialinį pažįstamų, giminių ir klientinių hierarchijų bloką. Vėliau buvo siekiama kiekvienam prie konfederacijos prisidėjusiam pavietui suformuoti po 100 žirgų kavalerijos vėliavą¹⁸. Konfederatai, prijungę Ukmergės ir Upytės pavietų pajėgas, pabandė perkelti organizaciją į Žemaitiją, buvo sumušti prie Ariogalos, vėliau, slapstydamiesi Panemunės miškuose ir Prūsijos teritorijoje, laukė patogaus

¹³ Dolinskas V. Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794. Vilnius, 2003, p. 170.

¹⁴ Dolinskas V. Simonas Kosakovskis... p. 171

¹⁵ *Oficerowie Rzeczypospolitej...* t. II, s. 75.

¹⁶ 1777 metais šis karininkas ėjo pareigas generaliniame štabe *stanowniczy*. *Oficerowie Rzeczypospolitej...* t. II, s. 33.

¹⁷ Dolinskas V. Simonas Kosakovskis... , p. 179.

¹⁸ *Ten pat*, p. 182.

momento. Bandymas vėl įsijungti į kovinius veiksmus baigėsi tragiškai, spalio 29 d. patyrus pralaimėjimą prie Višakio Rūdos, po kurio dar kartą buvo pasitraukta į Prūsiją.

Karolis Stanislovas Radvila, prispaustas Rusijos pajėgų, buvo priverstas kapituluoti spalio 29 d., taip sugriaudamas daugumos jį palaikiusiųjų viltis. Taigi 1768 m. spalio 29 d. kovos veiksmai buvo baigti.

Šie įvykiai paskatino ir Stanislovą Augustą Poniatovskį jau liepos antroje pusėje paraginti savuosius šalininkus nesnausti ir imtis priemonių prieš rengiamą sukilimą¹⁹. Politinis Stanislovą Augustą Poniatovskį remiantis blokas nebuvo labai gausus, bet pakankamai pajėgus. Centrinė šio bloko figūra buvo etmonas Mykolas Kazimieras Oginskis, LDK raštininkas J. Sosnovskis bei Žemaitijos seniūnas J. M. Chodkevičius, o jėga, palaikanti šiokią tokią valdovo įtaką ir bendrą stabilumą – LDK kariuomenė. Tačiau dar patikimesnė karinė jėga buvo gen. ltn. Nummerso vadovaujamas 6000 karių Rusijos kariuomenės korpusas, dislokuotas Lietuvoje dar nuo paskutinės elekcijos laikų, kuris kovą su pirmaisiais konfederatais pradėjo tiems tik pradėjus kurtis, dar 1768 m. rugpjūčio mėn. Rusai buvo dislokuoti Vilniuje, Kaune, Gardine, Pinske, Slonime, gen. ltn. Nummersui pavaldūs buvo gen. mjr. Izmailovas (štabas Gardine) ir gen. mjr. Prozorovskis (štabas Pinske)²⁰.

LDK artilerijos generolas Pranciškus Ksaveras Branickis, kaip labiausiai karinius reikalus išmanęs Stanislovo Augusto aplinko žmogus, siekė aktyviais veiksmais užsitikrinti etmono pareigas, todėl stengėsi susigrumti su konfederacijos kariais kaip galima greičiau. Tokią jo laikyseną sąlygojo ir noras turėti gausesnę kariuomenę, kurią tikėjosi papildyti iš konfederatų perimdamas reguliariosios kariuomenės dalinius²¹. Jau 1768 m. gegužės mėn. jis išvyko į Ukrainą. Birželio mėn. teturėjo 400 karių, tarp kurių būta ir LDK kariuomenės karių iš A. M. Koryckio totorių pulko. Lietuvos totoriai dalyvavo artilerijos generolo P. K. Branickio kampanijoje Podolėje, kurios metu pats pulkininkas Koryckis ties Zinkovcais savo pulko avangardo priešakyje sumušė Jozefo Slavoševskio partiją, birželio 10 d. dalyvavo sėkmingame konfederatų „lizdo“ Baro tvirtovės šturme²², vėliau priklausė kordonui ties Dniestru, kuris saugojo, kad konfederatai negalėtų grįžti į Respublikos teritoriją. Spalio ir

¹⁹ Konopczyński W. Konfederacja Barska, Warszawa, 1936, s. 89

²⁰ Ten pat, s. 90.

²¹ Gumplowicz L. Korespondencja między Stanisławem Augustem a Ksawerym Branickim, łowczym koronnym w roku 1768. Kraków, 1872, s. IV–V.

²² Szczygielski W. Korycki Aleksander Mustafa. PSB, T. XIV, 1968–1969, s. 136.

lapkričio mėnesiais dalyvavo artilerijos generolo P. K. Branickio organizuotoje politinėje misijoje pas Chocimo pašą, kur siekė užmegzti draugiškus santykius bei trukdyti konfederatų pastangoms įtraukti Turkiją į karą. Gruodžio mėnesį totoriai grįžo į savo dislokacijos vietą Bresto vaivadijoje²³.

Lietuvos kariuomenės pradiniam konfederacijos kūrimosi etape tarsi nebuvo, turime tik keletą duomenų apie bandymus patraukti į savo pusę karinius dalinius: Lietuvos Kamenece buvo kuriam laikui jungtos kelios kavalerijos vėliavos, atimta LDK gvardijos raitelių leibregimento kasa Pružanuose (130 000 auksinų) bei sujungtas pats leibregimentas, kuriame buvo daugiau nei šimtas žmonių. Vėliau šis dalinys buvo perimtas rusų kariuomenės, už pasyvią laikyseną konfederatų atžvilgiu buvo nužudytas senas generolas Petersonas ir kai kurie kiti karininkai. Repnino ataskaitoje minima, kad į konfederatų pusę lengvai perėję regimentai nustojo egzistuoti, t. y. išformuoti²⁴. Taip pat sąlyginiais LDK kariuomenės atstovais buvo konfederatų pusėje veikę atskiri asmenys, kai kurie turėję aukštus laipsnius, pavyzdžiui, Ziolovo seniūnas gen. ltn. M. J. Pacas²⁵, tačiau tokių titulinių generolų Lietuvoje buvo ne vienas ir jokiais saitais su kariuomene jie nebuvo susieti. Rezervuota Lietuvos kariuomenės vadų, kaip ir kitų didikų, pozicija galėjo būti aiškinama ne tik „rusiškuoju oportunizmu“, t. y. Rusijos jėgos pripažinimu ir vengimo tiesioginės kovos su ja²⁶, bet ir teisingu situacijos vertinimu: bet koks sukilimas prieš Rusiją be politinės kitų valstybių pagalbos, ypač suskaidžius krašto jėgas, negalėjo duoti jokių rezultatų. Taip pat didelę reikšmę turėjo Karolio Stanislovo Radvilos laikysena: po ilgų svarstymų ir gąsdinimų Nesvyžiaus ir Slucko tvirtovės įsileido rusus²⁷.

3. 1769–1770 m. kampanijos

1769 m. birželio vid. konfederacijos iniciatorių Pranciškaus ir Kazimiero Pulaskių pajėgos įsiveržė į Lietuvą ir pabandė sukelti čia konfederacijai palankų sukilimą. Pirmiausiai jie pasistengė į savo pusę patraukti totorių pulkus. Karaliui ištikimi totoriai neskubėjo pulti stačia galva į konfederatų glėbį, bet argumentas, kad musulmonams netinka kovoti prieš partiją, kurią

²³ Ten pat.

²⁴ Konopczyński W. Konfederacja Barska, Warszawa, 1936, s. 97–98.

²⁵ Dolinskas V. Simonas Kosakovskis... , p. 190

²⁶ Ten pat, p. 205.

²⁷ Konopczyński W. Konfederacja Barska, Warszawa, 1936, s. 103–105.

remia Turkijos valdovas, juos įtikino. Koryckio pulkas, stovėjęs Sucha Vola miestelyje, ir Bielako pulkas, stovėjęs Lomazuose, perėjo į Pulaskių pajėgų pusę ir aktyviai dalyvavo vasaros kampanijoje, tarp Bžostovicų ir Krynkų išvaikydamas kazokų padalinius, puikiai kovėsi ties Kukielkomis (liepos 6 d.), Slonimu (liepos 12 d.), Jakimovičiais (liepos 13 d.) ir Molčadžia (liepos 16d.). Liepos ir rugpjūčio sandūroje dengė Lietuvos generalinės konfederacijos organizavimąsi, susirinkusią Reigarde. Susikūrusi generalinė konfederacija atsisakė veikti kartu su Pulaskiais, o abu totorių pulkus perėmė savo žinion, tačiau Rusijos generolo Dreviceo pajėgos privertė nepakankamai sustiprėjusias konfederatų pajėgas trauktis link Prūsijos sienos. Totoriai dalyvavo ariergardiniame mūšyje ties Nemunaičiu ir vėliau mūšyje ties Jurbarku²⁸.

Prie Nemuno rugpjūčio 5 d. vykusiame mūšyje dalyvavo apie 4 tūkstančius karių turinčios konfederacijos pajėgos ir rusų pajėgos, kurias sudarė Dreviceo grupuotė iš Prienų su 800 karių ir Gardino grupuotė, iš viso 2 tūkstančiai karių. Konfederatai buvo prie Virbalio, rusai prie Pilviškio, taigi sugebėjo įspausti konfederatus į klavietę, kurią sudarė Nemunas ir Prūsijos siena. Konfederatai, turėdami karių persvarą, nusprendė stoti į kovą ir išsiriikiavo mūšiui, tačiau netikėtai buvo išduotos savo vadų, maršalo Ziolovalo seniūno Paco ir regimentoriaus Sapiegos. Nepaisant tokios išdavystės, konfederatai stojo į kovą, bet patyrė didelių nuostolių ir buvo dezorganizuotos į atskirus padalinius, kas pasitraukė į Prūsiją, kas į Palenkę. Be minėtų totorių pulkų, į konfederatų pusę buvo įtraukta Jurbarko tautinės kavalerijos vėliava²⁹. Bielako ir Koryckio pulkai po kelių susidūrimų pasitraukė į pietus, kur rugpjūčio 10 d. paskelbė grįžtą į Lietuvos karo komisijos pavaldumą, rugsėjo 1 d. davė priesaiką valdovui Stanislovui Augustui Varšuvoje ir grįžo į dislokacijos vietas, nors Pulaskiai vėl bandė į savo pusę patraukti³⁰.

Šiaulių ekonomijos sukilimas arba maištas prieš Antano Tyzenhauzo vykdomą prievolių sunkinimą tapo dar viena prievole Lietuvos kariuomenei. 1769 m. gruodžio 23 d. Karo komisija prisidėjo prie karaliaus 1769 m. gruodžio 20 d. nurodymo malšinti neramumus Šiaulių ekonomijoje.

1770 m. buvo ramūs, kovos veiksmai LDK teritorijoje nevyko, todėl Lietuvos kariuomenė vykdė įprastas savo funkcijas. Dar 1770 m. sausio mėn. į

²⁸ Kryczyński S. Bielak Józef. PSB, T. II, Kraków, 1936, s. 32–33; Szczygielski W. Korycki Aleksander Mustafa. PSB, T. XIV, 1968–1969, s. 136.

²⁹ Rugpjūčio 9 dieną vykusio mūšio prie Tauragės aprašymas. LNMB, RS, F99–1827. Mūšis bibliotekoje neteisingai datuotas 1770 metais.

³⁰ Kryczyński S. Bielak Józef. PSB, T. II, Kraków, 1936, s. 32–33; Szczygielski W. Korycki Aleksander Mustafa. PSB, T. XIV, 1968–1969, s. 136.

Šiaulių ekonomiją buvo pasiūstas vėliavininkas Jonas Truškovskis (Jan Truskowski) su rinktine komanda iš visų Žemaičių divizijos kavalerijos vėliavų (po draugą arba vietininką ir 5–15 eilinių nuo vėliavos), kuri visa nesusirinko ir jos dydis nežinomas³¹.

Kariuomenės dydis tuo metu sunkiai skaičiuojamas: Žemaičių divizijai priklausančiose 3 husarų ir 7 petihorų vėliavose buvo 344 kariai, gavę 506 žirgų porcijas, iš jų 143 poros draugų ir eilinių³². DB raitelių regimentą, be štabo, metų pradžioje sudarė apie 130 karių³³. Etmonas M. K. Oginskis liepos mėnesį atskirą įsakymą skyrė savojo Didžiosios buožės raitelių regimento žirgų problemoms, liepdamas iki žiemos aprūpinti karius žirgais, stengiantis kariams skirti šyvus, o jaunesniajam štabui ir muzikantams juodus žirgus. Netinkamus žirgus reikėjo parduoti arba iškeisti. Įsakymo parašymo dieną regimente buvo tik 60 žirgų; buvo siekiama jų skaičių padidinti iki 70, siunčiant vėliavininką Rozenbaumą³⁴. Dalinyje buvo tik dalis kareivių, jų skaičių buvo norėta padidinti iki 150, taigi etatinio dydžio, matyt, tuo metu nesiekė ir kiti raitieji regimentai.

1770 m. vasario mėn. Koryckio pulkas, būdamas valdovui ištikimų P. K. Branickio dalinių sudėtyje, vėl kovėsi prieš konfederatus ir daugiausiai būtent Lietuvos totorių pastangomis buvo sumuštas Jano Bachovskio dalinys tarp Bresto ir Miedzyžečo. Spalio mėnesį buvo suduotas didelis smūgis konfederatų daliniams Žerčychuose Palenkėje³⁵. Spalio – lapkričio mėnesių sandūroje Koryckio pulkas trumpam buvo patekęs į konfederatų vado Bresto maršalo O. G. Benklevskio pavaldumą, tačiau sugebėjo pasitraukti į saugesnę vietą užklupus rusams. Ramybė truko neilgai, užgriuvus konfederatų jėgoms: Koryckio pulkas kovėsi su Jozefu Sava Čalinskiu (du kartus ties Vkra prie Stregovo, lapkričio 9 d. prie Pultusko ir gruodžio 17 d. vėl su Galinskiu). Po šių kovų, kuomet pulkas patyrė nuostolių, o pats A. M. Koryckis buvo sužeistas, pulkas pasitraukė į savo dislokacijos vietą Bresto vaivadijoje.

³¹ 1770 01 08 Žemaitijos divizijos raportas, pasirašytas regimentoriaus Mykolo Korvino Kosakovskio. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 12.

³² 1770 01 08 Žemaitijos divizijos raportas, pasirašytas regimentoriaus Mykolo Korvino Kosakovskio. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 5–7.

³³ 1770 m. pradžios DB Raitelių regimento karių komandiruočių sąrašas. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 30–32.

³⁴ 1770 07 16 Etmono M. K. Oginskio įsakymas vėliavininkui Rozenbaumui. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 44.

³⁵ Szczygielski W. Korycki Aleksander Mustafa. PSB, T. XIV, 1968–1969, s. 137.

1770–1771 m. Lietuvos kariuomenės vadovybė jau vedė slaptas derybas su Baro konfederatais dėl galimo prisidėjimo prie šio judėjimo. Tuo metu didelę įtaką konfederacijai darė Prancūzijos emisaras pulkininkas Diumurjė (Dumouriez). Šis karininkas turėjo kiek galima labiau sustiprinti silpną konfederacijos centrinę valdžią, parengti konfederacijos veikimo bazę, sudarytą iš tvirtovių, ir parengti reguliarios kariuomenės branduolį, kuri ilgainiui galėtų kovoti atvirame lauke. Šiam reikalui iš Prancūzijos pasiūsti karininkai ir puskarininkiai, pinigų, suteikta diplomatinė pagalba. Visiems šiems darbams atlikti reikėjo laimėti šiek tiek laiko, todėl buvo nuspręsta atlikti dėmesį nukreipiantį manevrą organizuojant stambios divizijos ir nedidelio kavalerijos dalinio įsiveržimą į Rusijos kariuomenės užnugarį bendra kryptimi link Maskvos. Šį manevrą, anot Diumurjė, turėjo atlikti 8 000 žmonių divizija, sudaryta iš reguliarios Lietuvos kariuomenės, vadovaujamos etmono M. K. Oginskio, Bieliako ir Koryckio totorių pulkų ir visuotinio lietuvių šaukimo bei atskirai veikianti Pulaskio partija Podolėje. Pradžioje šie daliniai turėjo imituoti puolimą Varšuvos link, bet paskui vykdyti tikrąjį puolimą³⁶.

4. 1771 m.

Lietuvos kariuomenės koncentracija buvo vykdoma sanitarinio kordonu prieš plintančią epidemiją pretekstu. Jau 1770 m. gruodžio 10 d. buvo liepta suformuoti šį kordoną prieš marą, jam vadovauti paskirtas pats etmonas Oginskis, kuris įgaliojo vietoje vadovauti DB raitelių pulko plk. ltn. Jurgį Haudringą³⁷. Jau vasario 20 d. kordonas buvo suformuotas ir nedidelėmis komandomis išdėstytas ties Lenkijos – Lietuvos siena. Birželio 1 d. šią jungtinę komandą sudarė po vieną kuopą iš lauko buožės pėstininkų, lauko buožės raitelių, generolo Grabovskio raitelių regimentų ir artilerijos freikompanijos, iš viso 191 svetimšalių autoramento karys ir po vieną vėliavą iš Bieliako, Koryckio ir lauko buožės priešakinės sargybos pulkų, iš viso 158 raiteliai, 349 karių komanda, vadovaujama plk. ltn. Jurgio Haudringo iš Chomsko³⁸. Komanda turėjo susirinkti vasario 22 d. tame pačiame Chomske.

Birželio 17 d. Karo komisija etmonui Oginskiui leido reikalui esant kilnoti ar surinkti dalinius, jei to reikalautų jų saugumas, taigi etmonas įga-

³⁶ Dumouriez. Wojna w Polsce 1770 i 1771 r. Z pamiętnik6w Generała Dumourieza.//Pamiętniki z 6smnastego wieku, t. VI,

³⁷ 1770 12 22 Karo komisijos sprendimas. LVIA, f. SA, b. 18252, l. 15

³⁸ 1771 06 01Komandiruotų kordonui sudaryti karių lentelė. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 117.

vo juridines teises laisvai disponuoti LDK kariuomene tarp Karo komisijos posėdžių³⁹. Siekdamas apsaugoti LDK kariuomenės dalinius nuo pavojingų operacijų Branickio dalinių sudėtyje, Oginskis išgavo LDK karo komisijos nutarimą nesiųsti daugiau Lietuvos karių į Karūnos kovas, tačiau A. M. Koryckio pulkas vėl buvo panaudotas Branickio kovose ir birželio 23 d. prie Vidavos totorių pulkas buvo sumuštas J. Zarembos pajėgų: 80 karių ir pats A. M. Koryckis buvo paimti į nelaisvę, bet greitai paleisti⁴⁰. Tuo pačiu metu generolo Bielako pulkas gavo etmono Oginskio įsakymą vykti į Chomską, dėl ko sunerimo valdovas, pasiuntęs laišką Karo komisijai dar 1771 m. birželio 5 d., bei Rusijos ambasadorius Saldernas, siuntęs brutalius ir žeminančius įsakymus tonu laiškus⁴¹.

Simono Kosakovskio reido metu į sumaištį papuolė penkios Žemaitijos divizijos vėliavos, tarp jų ir Trakų vaivados Oginskio petihorų vėliava⁴². Užėmus vėliavą buvo paimti eiliniai kariai su ginklais, žirgais ir uniformomis bei pinigais, kuriuos konfederatai birželio 5–7 d. nusivedė su savimi. Jau pačiomis pirmomis dienomis rusai tai numatė ir miške ties Naujamiesčiu atakavo: iš vėliavos 5 žuvo, trys grįžo, tik vienas su žirgu, vienas karys dingo be žinios⁴³. Ši faktų informacija rodo, kad netikėtai užpuolus vėliavoje nebuvo nei kari-ninkų, nei draugų, tik eiliniai, vadovaujami vieno draugo-vietininko.

Etmono deklaracijoje, sudarytoje 1771 m. rugsėjo 7 d. Chomske, buvo deklaruota, kokių teisiniu pagrindu Lietuvos etmonas pradėjo kovą. Jis pasirėmė sena etmonų teise „įžengus svetimai kariuomenei į kraštą Respublikos kariuomenę rinkti“, neteisėtai atimta etmonų valdžia ir tuo, kad Rusijos pasiuntinys ir jo generolai bandė tiesiogiai vadovauti Lietuvos kariuomenės daliniams ir kad Rusijos pulkininkas etmonui įsakymus davinėja. Nutarimą priėmė kartu su Karo komisijos komisarais vienbalsiai. Net keliose vietose prašė Generalinės konfederacijos atleisti už vėlyvą prisdėjimą⁴⁴. Rašte neužsimenama apie Stanislovą Augustą Poniatovskį, apie kovą su juo, akcentuojama tik kova su Rusija, „svetimšalių kariuomene“. Tokia pozicija neuž-

³⁹ 1771 06 17 Karo komisijos. LVIA, f. SA, b. 18252, l. 16

⁴⁰ Kryczyński S. Bielak Józef. PSB, T. II, Kraków, 1936, s. 32–33; Szczygielski W. Korycki Aleksander Mustafa. PSB, T. XIV, 1968–1969, s. 137.

⁴¹ 1771 06 05 laiškas *a ministerio* karo komisijai. LVIA, f. SA, b. 18252, l. 18

⁴² S. Kosakovskiu pavyko paimti Siemeniškių (Pienionių seniūnijoje), Kupiškių, Vabalinko, Užtakio ir minėtąją Trakų vaivados Papolotuose vėliavas, kurios buvo prie Naujamiesčio užkluptos ir išvaikytos.

⁴³ 1771 06 11 petihorų vėliavininko Juozapo de Volda Helmano raportas. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 141–142.

⁴⁴ 1771 09 07 manifestas. NMB RS, f. 99, b. 1814.

kirto kelio ateityje surasti kontaktą su Stanislovu Augustu ir jo aplinka.

Į klausimus, kokio dydžio buvo LDK kariuomenė karinės akcijos išvakarėse, kuri kariuomenės dalis dalyvavo akcijoje ir kokius patyrė nuostolius, galima atsakyti tik apytikriai. Didžiosios buožės raitelių regimentas, kurio stiprinimu etmonas ypač rūpinosi dar praeitais metais, buvo visiškai pasirengęs kovai, jame buvo 153 kariai ir 70 žirgų (trūko 80-ties žirgų), 8 karininkais buvo daugiau, nei numatyta etate⁴⁵. Lauko buožės regimente vasaros pradžioje buvo 276 kariai⁴⁶. Pinsko regimente gegužės mėnesį buvo 85 kariai su 20 žirgų, beveiki visi karininkai buvo išsiųsti atostogų⁴⁷. Tribunolo vėliavoje, kuriai vadovavo seržantas, vasaros pradžioje buvo 66 kariai⁴⁸. Didžiosios buožės janyčarų vėliavoje vasaros pradžioje buvo 4 karininkai, 7 puskarininkiai, felčeris, 17 muzikantų ir 81 kareivis, iš viso 110 karių⁴⁹. Tautinės kavalerijos vėliavų skaičių sunku suskaičiuoti, nes nėra aišku, kiek patikima jų pačių teikiama medžiaga. Visuose raportuose minimi visi žmonės pagal numatytą karių skaičių, tačiau labai abejotina, kad bent pusė jų buvo prie vėliavos. Akivaizdu, kad visos kavalerijos vėliavos turėjo rimtų aprūpinimo problemų: dažniausiai žirgų visai nėra arba jie gyvena pas draugus – savininkus, iš ginkluotės visur minimi tik kardai, šautuvų ir pistoletų arba iš viso neturėjo, arba jie buvo seni. Uniformą atstojo tik atskiri jos elementai arba senojo modelio uniformos likučiai. Kitaip sakant, tautinės kavalerijos vėliavos buvo tik popieriuje.

⁴⁵ 1771 06 07 DB dragūnų regimento raportas, LVIA, f. SA, b. 18255, l. 119.

⁴⁶ 1771 06 01 LB pėstininkų regimento raportas, LVIA, f. SA, b. 18255, l. 120.

⁴⁷ 1771 06 01 gen. mjr. Grabovskio raitelių regimento raportas: 13 žmonių štabe, kuopose po 3 puskarininkius ir 15 kareivių, kiekvienoje kuopoje po 5 žirgus, LVIA, f. SA, b. 18255, l. 122.

⁴⁸ 1771 06 01 Vyriausiojo tribunolo vėliavos raportas, LVIA, f. SA, b. 18255, l. 125.

⁴⁹ 1771 06 01 DB janyčarų vėliavos raportas LVIA, f. SA, b. 18255, l. 120.

2 lentelė. Tautinės kavalerijos vėliavos 1771 m. gegužės – birželio mėn.⁵⁰

Vėliava	Žirgų porcijų	Karių	Iš jų draugų ir eilinių	Tikėtinas karių skaičius karo atveju*	Pistoletų	Šautuvų	Žirgų	Uniformų
Juozapo Davainos Sollohubo petihorų vėliava	40	21	18	11	Yra, ne pagal modelį	Yra, ne pagal modelį	Eilinių karių žirgų nėra	Yra, bet ne pagal modelį, trūksta elementų
Trakų vaivados Oginskio petihorų vėliava	40	21	18	11	Yra, vienodo kalibro	Yra, vienodo kalibro	Eilinių karių žirgai po namus išsiųsti	Yra pagal 1767 vasario 20 d. modelį
Žemaičių seniūno petihorų vėliava	40	22	20	12	Yra, seno pavyzdžio	Yra, seno pavyzdžio	?	Yra, seno pavyzdžio, prancūziškos medžiagos
Rečicos stalininko Radvilos petihorų vėliava	40	24	20	12	Nėra	Nėra		Yra seno pavyzdžio
Trakų kašteliono Liudviko Platevio petihorų vėliava	40	21	18	11	9 naujos poros	9 nauji ir 9 seni	Be žirgų	Nauja, su tik ką padarytomis kepurėmis.

* Tikėtiną karių skaičių karo atveju sudaro: draugas – vietininkas, trimitininkas ir eiliniai.

⁵⁰ Lentelėje paminėtų vėliavų raportai LVIA, f. SA, b. 18255, l. 135–139.

Oginskio pajėgose buvo ir garsieji Bielako ir Koryckio pulkai ar bent didžioji jų dalis. Koryckio kariai buvo smarkiai nukentėję birželio mėnesio mūšio metu, bet spėjo grįžti iš nelaisvės tiesiai į stovyklą prie Telechanų⁵¹. Pagal įvykio liudinininko rotmistro Snarskio parodymus⁵², Lietuvos kariuomenėje buvo apie 3000 karių, o tai iš esmės patvirtina turimus duomenis. Rusų duomenimis, Oginskis turėjo apie 4000 karių⁵³, tačiau šių skaičių nepatvirtina archyvinų duomenų analizė.

Pirmuoju Lietuvos kariuomenės ugnies krikštu tapo Bezdzežo mūšis. Kaip galima spręsti iš turimų aprašymų⁵⁴, etmonas Oginskis su surinkta Lietuvos kariuomene (jos dalį sudarė Haudringo kordono bei kiti spėti surinkti daliniai) buvo Chomske, kai jį ėmė supti rusų daliniai: pulkininko Albičevo pulkas, kuriame buvo apie 700 karių, Doringas bei Wangelis. Pulkininkas A. Alabyčevas (Алабычев) turėjo blokuoti brastą ties Bezdzežu, o Doringas su Wangeliu – kitas komunikacijas. Tuo tarpu Oginskis, gavęs ultimatumą, daugiau nedelsė ir demonstracijos tikslais sekmadienį du pulkus pasiuntė į kitą Jasioldos upės krantą link Pinos. Jis pats su likusia kariuomene kitą rytą, palikęs sargybą, kuriai liepė nieko neleisti į savo miestą, su visa gurguole persikėlė į kitą Jasioldos upės pusę ir nužygiavo į Čemeriną, kitą dieną pasiekė Oborovą, o trečiadienį Janovą. Tuo metu plk. A. Alabyčevas, siekdamas ketvirtadienį pasiekti Čemerino brastą, netikėtai pamatė, kad etmonas jau išžygiavęs, todėl nutarė diplomatinėmis priemonėmis sulaukyti lietuvius (buvo siūloma nusiginkluoti ir grįžti į Telechanus), kol atvyks pastiprinimas. Etmonas taip pat siekė laimėti laiko, bet ne stovėti, o greitai manevrui parengti, todėl pareikalavo iš pulkininko raštiško įgaliojimų patvirtinimo, o pats tuo metu, 5 dienos vakare, slaptai paliko stovyklą ir kitą ryt 10 valandą jau rikiavo savo karius Bezdzežo įgulos šturmui. Rusai pamatė išsirikiavusią lietuvių pirmąją liniją tik per patrankos šūvio nuotolį. Dabar jau etmonas du kartus pasiuntė bunčiukininką, siūlydamas pulkininkui Alabyčevui pasiūduoti aptartomis sąlygomis. Gavęs neigiamą atsakymą, etmonas įsakė pul-

⁵¹ Kryczyński S. Bielak Józef. PSB, T. II, Kraków, 1936, s. 32–33; Szczygielski W. Korycki Aleksander Mustafa. PSB, T. XIV, 1968–1969, s. 137.

⁵² Opisanie nieszczęśliwej klęski przez wojsko Litewskie poniesionej pod Stolowiczami Ru 1771 w Nowogrodzkiem MAB RS f. 18–206/1, p. 187–189.

⁵³ Komentarai Suvorovo 1771 09 14 laiškuui gen. M. N. Krečetnikovui. //Суворов А. Письма. Москва, 1987, c. 488.

⁵⁴ Działania Hetmana Ogińskiego. Wiadomość o akcyi dnia 6 Septembris 1771 Roku zaszej między wojskiem W. Ks. Litewskiego a Rosjanami pod Antopolem przez naoczego świadka Rotmistrza kawalerji Narodowej Jana Snarskiego adnotata MAB RS f. 18–206/1, p. 183–186.

ti. Kadangi miestelio prieigos buvo netinkamos linijinei atakai, pabūklams buvo liepta apšaudyti malūną ir siaurumą, tuo tarpu buvo suformuotos kelios šturmo grupės, turėjusios iš visų pusių atakuoti rusus. Du eskadronai, vadovaujami plk. Paškovskio, du, vadovaujami rotmistro Achmatovičiaus, taip pat 30 dragūnų, vadovaujamų plk. ltn. Audringo, su savanoriais iš JKM Baranovskio priešakinės sargybos pulko rotmistro Kričinskio vėliavos, o kiti raiteliai iš JKM Baranovskio pulko, vadovaujami vėliavininko Baranovskio, apėjo poziciją nuo Chomsko pusės. Užpuolus rusus iš visų pusių ir pabūklo sviediniui užmušus pulkininką Alabyčevą, o per siaurumą puolant DB pėstininkų regimento pulkininko leitenanto Paplonskio vyrams, rusai neteko apie pusantro šimto karių ir buvo priversti visu pulku pasiduoti. Nelaisvėn pateko 490 eilinių, 20 puskarininkų ir 16 karininkų kartu su visais ginklais, žirgais ir dviem patrankomis. Tuo metu nuo Bresto atėjo 70 karių pagalba, kurią nukovė kavalerijos eskadronas, vadovaujamas rotmistro Achmatovičiaus. Karininkai, davę priesaiką daugiau nekovoti prieš konfederatus, buvo paleisti į Brestą, aprūpinti žirgais ir net pinigais. Taip pat buvo paimta pulkininko kanceliarija, kur buvo įsakymai apsupti ir puti Telechanus bei lenkų kalba parengtas reversas, skirtas pasidavusios Lietuvos kariuomenės kariams⁵⁵.

Mūšio analizė rodo, kad Lietuvos artilerija mokėjo pataikyti, o kariuomenė sugebėjo apsupti ir sunaikinti kad ir mažesnę, bet reguliarią rusų grupotę. Atakos metu pagrindinius manevrus vykdė svetimšalių autoramento raiteliai ir totorių vėliavos bei JKM Baranovskio priešakinės sargybos pulko kariai, o frontinį puolimą defilė sąlygomis vykdė pėstininkai. Svarbu tai, kad visiškai neminimi tautinės kavalerijos kariai.

Po Bezdžežo mūšio LDK kariuomenė bandė žygiuoti link Nesvyžiaus. Rusai buvo blokažę gerus kelius, todėl iš Pinsko buvo žygiuojama pelkių keliais link Liachovičių, paskui link Klecko, tačiau sužinojus, kad Nesvyžius jau užimtas rusų įgulos, buvo pasukta Miro Naugarduko vaivadijos link. Etmono Oginskio planas buvo sumušti priešo korpusus atskirai, siekiant turėti skaičiaus persvarą prieš kiekvieną iš jų, neleisti jiems susijungti. Tuo pačiu metu Rusijos pulkininkas Aleksandras Suvorovas, kurio dalinys buvo dislokuotas Liubline ir gavo tik šalutinius pavedimus, nusprendė pasinaudoti, jo nuomone, puikia proga pasidemonstruoti ir, be savo viršininko gen. Veimarno nurodymo ir netgi prieš šio valią, nieko nelaukdamas išžygiavo iš savo

⁵⁵ Działania Hetmana Ogińskiego. Wiadomość o akcyi dnia 6 Septembris 1771 Roku zaszłej między wojskiem W, Ks. Litewskiego a Rosjanami pod Antopolem przez naoczego świadka Rotmistrza kawaleryi Narodowej Jana Snarskiego adnotata MAB RS f. 18–206/1, p. 183 – 186.

dislokacijos vietos ir forsuo tu maršu pasiekė Brestą, iš kur greitai pasiekė Oginskio kariuomenės pozicijas⁵⁶.

Sužinojęs apie generolo A. Suvorovo korpuso, sudaryto iš 500 pėstininkų ir 200 raitelių, dislokaciją Stolovičiuose, etmonas liepė kariuomenei paskubėti ir užklupti juos netikėtai, tačiau kai Lietuvos kariai atvyko, Suvorovo kariai jau buvo pasitraukę. Generolas Bielakas su kitais senaisiais kariais siūlėsi persekioti priešą ir išsiaiškinti, kur šis pasitraukė, tačiau Igno Chominskio patartas etmonas įtarė totorių išdavystę ir neleido kariams palikti miestelio bei liepė įsikurti nakčiai, nelabai besirūpinant sargyba. Etmonas manė, kad 700 rusų nedrįs pulti 3000 lietuvių, tuo labiau po laimėto mūšio, todėl pėstininkų sargybos aplink miestelį ne visur buvo pastatytos, prieš persekioti niekas pasiūstas nebuvo, nors generolas Bielakas pats su savo pulku siūlėsi tai padaryti⁵⁷. Kunigas vikaras Znatovičius stengėsi perspėti etmoną apie pavojų, kad rusai gali naktį grįžti, tačiau I. Chominskis, dešinioji etmono ranka, jo neleido pas etmoną, tariamai saugodamas šio miegą. Taigi 3 valandą nakties užpuolę rusai užklupo lietuvius visai nepasiruošusius. Suvorovo rusai⁵⁸ pirmiausiai apšaudė kleboniją, kurioje gyveno etmonas, tuo įvyrdami jam didelę baimę, po to užpuolė etmono bagažą, kasą ir paėmė 10 artilerijos pabūklų ir 40 artilerijos gurguolių su amunicija bei etmono bagažą, kurio tik dalį vėliau totoriams pavyko atgauti. Visa gynyba buvo deorganizuota. Rusai pagrobė apie 10 milijonų auksinų kasą⁵⁹. Toks tikslus smūgis leistų spėti, kad rusai turėjo išsamią žvalgybos informaciją arba būta išdavikų. Kai kurie karininkai su savo kareiviais bandė atsikovoti gurguolę, tačiau juos iš nugaros esą atakavo išdavikai ir jie buvo nukauti. Pagal Oginskio versiją⁶⁰, jis esą dar bandė stabdyti bėgančius pėstininkus, bet jie jau buvo be ginklų, todėl, liepęs kavalerijai prisidėti prie kokios nors sritinės konfederacijos, patraukė Prūsijos sienos link. Ar gavusi šį įsakymą, ar ne, kavalerija, kurios pagrindą sudarė, kaip galima spėti, Bielako totorių pulkas, saugiai pasitraukė ir išsirikiavusi pasirengė mūšiui, taip pradėdama antrą

⁵⁶ Komentarai Suvorovo 1771 09 14 laiškuui gen. M. N. Krečetnikovui//Суворов А. Письма. Москва, 1987, с. 488.

⁵⁷ Opisanie nieszczęsliwej klęski przez wojsko Litewskie poniesionej pod Stolowiczami Ru 1771 w Nowogrodzkiem MAB RS f. 18–206/1, p. 187–189.

⁵⁸ Suvorovas teigia, kad puolė tik 500 karių, 200 buvo rezerve. 1771 09 14 A. Suvorovo laiškas gen. M. N. Krečetnikovui//Суворов А. Письма. Москва, 1987, с. 21

⁵⁹ Opisanie nieszczęsliwej klęski przez wojsko Litewskie poniesionej pod Stolowiczami Ru 1771 w Nowogrodzkiem. MAB RS f. 18, b.206/1, p. 187–189.

⁶⁰ List JW ImciPana Ogińskiego Hetmana WXLitt pisany z Królestwa do Jednego z swoich Przyjaciół Datt 29 Września a pisany 3 dnia po zbičiu swoim. MAB, f. 255–1301, s. 798.

mūšio etapą, kuris irgi baigėsi nesėkmingai. Mūšyje žuvo rotmistras Puzyna, stovyklininkas (stanowniczy) Šveikovskis (Szwejkowski), raštininkas Kolontajus (Kołłataj), pulkininkai Kirabneris, audringas, pulkininkai leitenantai Volanas (Wolan), Paplonskis (Papłoński), majoras Kochanovskis (Kochanowski), janyčarų rotmistras Narmontavičius (Narmontowicz), artilerijos kapitonas Freitagas, leitenantai Surynas, Hoppenfeldas, Laskovskis, janičarų leitenantas Turčevskis, kunigas Znatovičius (Znatowicz), neįvardinti, bet greičiausiai vėliavininkai Soroka, Mykolas Stravinskis, Giedraitis, Šancimskis (Szancimski), Stoskovskis, Rostockis, petihorų vėliavininkas Zavadzki, etmono virtuvininkas Šakevičius (Szakiewicz), bereiteris, regimento felčeris Pleva, felčeris Cilichas, kitų karių 364, tarp jų oberceigvarto J. Zaborovskio brolis, o sūnus buvo 18 kartų sužeistas⁶¹. Pagal rusų duomenis, buvo paimtos visos 12 patrankų, visa gurguolė, į nelaisvę paimta 300 karių, žuvo apie 500 karių. Savus nuostolius Aleksandras Suvorovas vertino 8 žuvusiais ir 80 sužeistų⁶².

Kokias išvadas galima padaryti iš šio mūšio analizės. Pirmiausiai pasirodė, kad M. K. Oginskis nesugebėjo teisingai įvertinti situacijos, suvokti Bielako ir kitų karių duoto patarimo, netinkamai pasirinko patarėjus ir neužtikrino pakankamos tvarkos stovykloje. Antra, pasirodė, kad Lietuvos pėstininkai nebuvo psichologiškai parengti mūšiui, nors atskiri karininkai su savo žmonėmis ir bandė kontraatakuoti. Trečia, didelės įtakos turėjo išdavystė kariuomenėje, kurią mini beveik visi, bet nėra patikimų žinių, kas buvo tie išdavikai. Turima medžiaga leistų manyti, kad būtent Chominskis, įvardintas kaip LDK kariuomenei vadovavęs žmogus etmono vardu, ir buvo pagrindinis, kuris trukdė priimti tinkamą sprendimą, – taip yra aprašyta liudininko pasakojime⁶³, tai įrodytų ir ankstesnė bei vėlesnė jo veikla, visada palanki Rusijai⁶⁴.

Atskiros analizės reikalautų lietuvių sargybų pastatymo sistema. Kaip galima spręsti iš DB priešakinės sargybos pulko nuostolių aprašymo, būtent šio pulko kariai ėjo sargybą miestelio aikštėje bei poste prie Miro kelio. Taip

⁶¹ Vyriausiojo ceigvarto Jano Zaborovskio pasakojimas. LVIA, f. SA, b. 18369, l. 406–408. Ten pat. Dalis pavardžių sutampa ir su: Opisanie nieszczęśliwej klęski przez wojsko Litewskie poniesionej pod Stolowiczami Ru 1771 w Nowogrodzkiem MAB RS f. 18–206/1, p. 187–189.

⁶² 1771 09 14 A. Suvorovo laiškas gen. M. N. Krečetnikovui. //Суворов А. Письма. Москва, 1987, c. 21, ir komentaras c. 488.

⁶³ Zaleski M. Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na sejm czteroletni. Poznań, 1879, s. 41–42.

⁶⁴ Konopczyński W. PSB, T. 3. Chominski Franciszek Ksawery, s. 416–417.

pat minima, kad, prasidėjus mūšiu, dalis pulko karių bandė ateiti aikštės sargybai į pagalbą ir šios kontratakos metu patyrė nuostolių⁶⁵.

Rusijos kariuomenė nepasitenkino pergale ir ėmė persekioti garsiuosius totorių pulkus, kurie, būdami pasirengę, palyginus mažai nukentėjo Stolovičių kautynėse. Rugsėjo 30 d. prie Golnos kaimo totorius užklupo gen. Diuringo rusų dalinys, kuriam totoriai nusprendė pasiduoti, o valdovui pasiuntė laišką, prašydami atleidimo. Valdovo rūpesčiu Rusijos ambasadorius Saldernas atleido abiem pulkams dėl jų nepastovumo kilusius žygius ir išsiuntė atitinkamą raštą, tačiau jau dieną prieš tai gen. Drevicas, tarsi nežinodamas apie Bielako ir Koryckio pasidavimą spalio 2 d., netikėtai užpuolė pulkus ir išžudė kelis šimtus ulonų⁶⁶.

5. Kovų pabaiga

Iš Lietuvos kariuomenės tik garsieji totorių daliniai kovojo 1772 m. pavasario kampanijoje. 1772 m. vasario mėn. Koryckio pulkas buvo perduotas Branickio pavaldumui ir dalyvavo kovose prie Krokuvos, Vavelio šturme, vėliau dalyvavo apsiausties priedangoje nuo pagalbos skubančių konfederatų. Vasario mėn. 25 d. mūšyje prie Volos patyrė pralaimėjimą prieš Krokuvos pulkininko Grabskio pajėgas. Kovo ir balandžio mėn. dalyvavo paskutinėse Lietuvos konfederatų kovose Priekarpatėje: sumušė jų pajėgas prie Žyvco, įveikė Ipolitą Kadlubiskį prie Kryžovo ir gen. Antaną Šiučą prie Ščerko. Po konfederacijos pralaimėjimo totoriai buvo grąžinti į savo dislokacijos vietą Sucha Vola⁶⁷.

Po didžiosios nelaimės kariuomenės vadovybė buvo palikta lauko etmonui Sapiegai, Karo komisija uždraudė dalytis į atskiras partijas, neklaustyti kitų vadų, kad galima būtų išlikti⁶⁸. Jau 1772 m. birželio kadencijos metu buvo liepta pateikti žinias apie buvusius nuostolius: užmuštus, paimtus į nelaisvę, patyrusius nuostolius, nebuvo tikimasi visų reikalus išspręsti, bet

⁶⁵ Regestr straty Sałey Acyi w misteczku Stołłowiczach w roku przeszłym 1771 in 7-bri a w roku 1772 do JW IM pana Alexandrowicza koniuszego WWXtwa Littego Regimantarza dywizji Litewskiej poddję się. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 210–211.

⁶⁶ Kryczyński S. Bielak Józef. PSB, T. II, Kraków, 1936, s. 33; Szczygielski W. Korycki Aleksander Mustafa. PSB, T. XIV, 1968–1969, s. 137.

⁶⁷ Szczygielski W. Korycki Aleksander Mustafa. PSB, T. XIV, 1968–1969, s. 137.

⁶⁸ 1772 01 17 Sancitum in Ordine ubezpieczenia Wojska Rzeczypospolitej. LVIA, f. SA, b. 18252, l. 21

galvota palengva imti taisyti padėtį⁶⁹. 1773 m. Seimui buvo pasiūstas informuojamasis raštas apie sunkią padėtį, kad 1766 m. Seimo sprendimas nebuvo įgyvendintas, kad Baltarusijos divizijos vėliavos rusų kordoną užtraukus negauna algų, prašė padėti pabaigti invalidų namų statybą⁷⁰. Karininkams algos mokamos buvo nereguliariai, valstybė buvo skolinga kai kuriems dalinių šefams, pavyzdžiui, LDK gvardijos pėstininkų regimento šefui Adomui Čartoriskiui LDK išdas buvo skolingas 135 801 auksinus, skola kitam šefui siekė 36 000 auksinų⁷¹. Po 1771 m. įvykių Lietuvos kariuomenės gyvenimas vėl grįžo į savo seną vagą, tačiau ne visi daliniai buvo iki galo sukomplektuoti. 1772 m. vasarą buvo išleisti įsakymai, kurių metu buvo bandoma bent jau identifikuoti, kokia padėtis tautinės kavalerijos vėliavose⁷². DB janičarų vėliava buvo pradėta atkurti jau 1772 m.: 1772 m. vasarą (birželio 13 d.) joje buvo tik 55 kariai, iš jų 37 eiliniai, o jau metų pabaigoje papildomai buvo užverbuoti 28 žmonės, iš jų 6 muzikantai ir 22 eiliniai⁷³. 1772 m. pr. Bielako pulke buvo 397 kariai iš numatytų 400, bet trūko 98 žirgų, metų viduryje šis trūkumas sumažėjo iki 32 žirgų, o be jų kariai negalėjo tarnauti⁷⁴. JKM Baranovskio priešakinės sargybos pulkui 1772 m. vid. trūko 194 karių. Po I valstybės padalijimo kai kurie daliniai nebeturėjo galimybių gauti nustatytų algų, todėl teko vykdyti redukciją, mažinant puskarininkių ir eilinių kareivių etatus⁷⁵. Pavyzdžiui, jau 1774 m. lapkričio mėn. DB pėstininkų pulke buvo tik 205 kariai vietoj reikiamų 291, trūko 2 kapitonų, 1 leitenanto, auditoriaus, kelių puskarininkių ir 86 eilinių, tačiau jame buvo du pulkininkai ir du pulkininkai leitenantai⁷⁶, o 1775 m. rugsėjo 1 d. LB pėstininkų pulko komplektacija jau atitiko nustatytus etatus.

Atskira problema tapo LDK kariuomenės daliniai, I padalijimo metu atsidūrę „už kordono“, t. y. Rusijos okupuotose teritorijose. Iš Baltarusijos divizijos tokiu būdu liko dalis Polocko, Homelio, Dysnos ir Čečersko vėliavų⁷⁷.

⁶⁹ 1772 06 19 Sancitum in Ordine Summy larginacyniney. LVIA, f. SA, b. 18252, l. 22.

⁷⁰ 1773 07 03 Sancitum į seimą. LVIA, f. SA, b. 18252, l. 29–30.

⁷¹ Górski K. Historia piechoty polskiej. Kraków, 1893, s. 115.

⁷² 1772 06 23 įsakymai Tautinės kavalerijos divizijų regimentoriams. LVIA, f. SA, b. 18256, l. 4–6.

⁷³ 1772 06 13 ir 1772 12 26 DB janičarų vėliavos raportai LDK karo komisijai. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 172 ir 176.

⁷⁴ 1772 01 ir 1772 06 Bielako pulko raportai karo komisijai. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 186–187

⁷⁵ Górski K. Historia piechoty polskiej. Kraków, 1893, s. 115.

⁷⁶ 1774 11 01 DB pėstininkų pulko raportas iš Derečino. VU RS, F. 4, b. 11484.

⁷⁷ Baltarusijos divizijos vėliavoms išmokėtų sumų už 1771 metų rugsėjo ratą. LVIA, f. SA, b. 18255, l. 208.

Išvados

1. Lietuvos kariuomenė Baro konfederacijos metu 1768–1770 m. užėmė neutralią poziciją kovojančių šalių atžvilgiu, nors atskiri daliniai prievarta ar įkalbinėjimais būdavo įtraukiami į kovų sūkurį. Tokią poziciją lėmė didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Oginskio politika, nukreipta į pajėgų išsaugojimą ir savųjų etmono prerogatyvų gynimą.

2. Vertingiausią Lietuvos kariuomenės dalį sudarė Bielako ir Koryckio totorių pulkai, aktyviai dalyvavę kovose abiejose kovojančiose pusėse. Jų vadai, būdami puikūs kovotojai, sunkiai orientavosi sudėtingose ir prieštaringose politinėse Baro konfederacijos peripetijose, dažnai keitė kovos frontą, todėl jokio apčiuopiamo rezultato pasiekti nepavyko, nors ir buvo apginta jų, kaip kovotojų, reputacija.

3. Svetimšalių autoramento daliniai 1768–1772 m. laikotarpiu buvo mažesnio dydžio, nei buvo numatyta etate ir reguliamuose, ypač mažai turėjo žirgų. Labai didelė dalis karininkų buvo išleisti atostogų, o tai negalėjo neturėti įtakos dalinių kovinio parengimo lygiui. Aprūpinimo ir parengimo lygiu išsiskyrė tiesiogiai etmonui pavaldus Didžiosios buožės raitelių regimentas.

4. Tautinio autoramento husarų ir petihorų vėliavos buvo ypač prastos būklės, jų karininkai ir draugai egzistavo, išskyrus vietininkus, tik popieriuje, todėl tokios vėliavos tapdavo lengvu konfederatų grobiu, tačiau ir konfederatų sudėtyje iš jų buvo mažai naudos. Priešakinės sargybos pulkai buvo organizuoti stipriau, tačiau jiems trūko aprūpinimo sistemos ir tikro kovinio parengimo.

5. 1771 m. rugsėjo mėn. Lietuvos kariuomenė, kaip organizuota jėga, sugebėjo vieningai stoti į kovą, drąsiai išsiveržė iš apsupimo, privertė Rusijos kariuomenę pasitelkti dideles jėgas, laimėjo reguliarių mūšių puolant Bezdzežo miestelį, tačiau visas jos ir jos vado Mykolo Kazimiero Oginskio pergales nubraukė sėkmingas įžūlus Aleksandro Suvorovo pajėgų puolimas Stolovičiuose. Pralaimėjimas buvo atsitiktinis, tačiau vado bėgimas turėjo svarbią moralinę reikšmę, pakirtusią karių pasitikėjimą vadu ir savo jėgomis, ir virto katastrofa.

6. 1771 m. rudens – 1772 m. pavasario laikotarpiu Lietuvos kariuomenė buvo pasiekusi savo žemiausią smukimo tašką: daliniuose trūko karių, daliniai buvo praradę savo pinigus, ginklus ir kitą turtą, tačiau jau 1772 m. pavasarį padėtis ėmė gerėti, kol 1775 m. pasiekė ikikarinį lygį.

7. Mykolo Kazimiero Oginskio vykdyta laipsnių dalinimo politika, blogi santykiai su Iždo komisija ir patirtas pralaimėjimas lėmė apskritai prastą kariuomenės būklę 1775–1776 m. reformų išvakarėse.

Résumé

L'armée du Grand Duché de Lituanie pendant la Confédération de Bar en 1768–1772

Dr. Valdas Rakutis,
Académie militaire de Lituanie de Général Jonas Žemaitis

En 1768–1772, sur le territoire de la République de Deux Peuples, les luttes entre la Confédération de Bar et les armées de l'empire de Russie avec le souverain Stanislovas Augustas Poniatovskis ont eu lieu. Le but de l'article – parcourir l'activité de l'armée de la Lituanie pendant la Confédération de Bar en 1768–1772. Les objets de l'article :

1. Évaluer le comportement politique des dirigeants supérieurs et des commandants des unités
2. Faire l'analyse quantitative et qualitative de l'armée
3. Parcourir l'activité militaire de l'armée de la Lituanie et de ses unités, en analysant les batailles et les confrontations
4. Évaluer l'influence des batailles de la Confédération de Bar sur l'armée.

L'armée de la Lituanie a eu la position politique neutre pendant la Confédération de Bar en 1768–1770, mais quelques unités de l'armée ont participé dans les batailles. Cette position reflète stratégie du commandant Mykolas Kazimieras Oginskis, qui a eu l'intention de protéger l'armée lituanienne et de défendre ses propres priorités.

Les unités de l'armée lituanienne les plus appréciés étaient les régiments des Tatars de Bielakas et de Koryckis qui participaient dans les batailles pour toutes les deux parties en guerre. Dans les années 1768 – 1772, les régiments des étrangers ont été plus petits que prévoyait les règlements, surtout, ils n'avaient pas assez de chevaux. La plus grande partie des officiers ont été en vacances, et cela a vraiment influencé le niveau de préparation des régiments. Les drapeaux des hussards et des cavaliers ont été si pauvres que la Confédération de Bar gagnaient facilement, mais ces régiments n'étaient pas utiles. Les troupes de la garde du devant étaient mieux organisées, mais elles manquaient de système de fournissement et de préparation militaire.

Au mois de septembre 1771, l'armée de la Lituanie a réussi à commencer la bataille comme une force organisée, l'armée de la Russie a du mobi-

liser ses forces, les lituaniens ont gagné la bataille de la ville de Bezdzežas, mais les unités d'Aleksandr Suvorov ont attaqué à Stolovitch et elles ont gagnés. Une défaite a été accidentelle, mais la fuite du commandant a eu une grande importance, les soldats n'avaient plus de confiance en leur commandant et en leurs forces.

Pendant la période de l'automne de 1771 jusqu'au printemps de 1772, la situation de l'armée de la Lituanie a été vraiment le pire: les divisions manquaient de soldats, de ressources, d'armes et d'autres biens, mais au printemps de 1772, la situation a commencé à s'améliorer et en 1775, elle a atteint le niveau de l'avant guerre.

La politique des grades, les relations insuffisantes avec la commission du Trésor et une défaite de Mykolas Kazimieras Oginskis – tous ces facteurs ont influencé vraiment pauvre état de l'armée à la veille des reformes des années 1775–1776.

PRIEDAI

Priedas nr. 1. Lietuvos kariuomenės ir jos dalinių vadai 1768–1772 m.⁷⁸

Vadovybė

Daliny	Vadai	Dalinio vado ir padalinių pozicija kovų metu.
Vyriausioji vadovybė: etmonai	Didysis etmonas Mykolas K. Oginskis (nuo 1768 02 29)	Iki 1771 m. atvirai nesidėjo prie jokios kovojančios pusės, nors palaikė santykius su Baro konfederacijos pareigūnais ir žadėjo prisidėti. 1771 m. vasaros pab. atvirai perėjo į konfederatų pusę, su visa kariuomene dalyvavo Bezdzežo ir Stolorovičių mūšiuose, po pralaimėjimo pasitraukė emigracijon ir ten toliau buvo tituluojamas etmonu ir etatinės Lietuvos kariuomenės vadu.
Vyriausioji vadovybė: etmonai	Lauko etmonas Juozapas Sapiega	Laikėsi neutraliai.
Generalinis štabas	Lauko raštininkas Jozefas Sosnovskis	Karo komisijos komisaras, rusų žmogus, informavęs Rusijos vadovybę apie Karo komisijos veiklą.
Generalinis štabas	Lauko sargybinkas Ksaveras Oginskis (1768 12 23)	
Generalinis štabas	Lauko stovyklininkas Ignas Giedraitis (1769 01 09)	
Generalinis štabas	LDK arklininkas (stanowniczy) Šveikovskis	Žuvo Stolorovičių mūšyje.
Generalinis štabas	LDK kasininkas Kolontajus	Žuvo Stolorovičių mūšyje.
Aktualūs Lietuvos kariuomenės generolai be dalinio	Gen. mjr. Jonas Jurgis Grabovskis	

⁷⁸ Duomenys paimti iš visų straipsnyje minėtų LVIA saugomų dokumentų.

	Gen. ltn. Radvila. Pėstininkų gene- rolas leitenantas	
	Etmono patikė- tinis Pranciškus Ksaveras Cho- minskis	Buvo etmono diplomatijos ir karinių reikalų patikėtinis, po Stolovičių buvo Sapiegų apšauktas išdaviku, ką patvirtina ir kiti doku- mentai*.

* Konopczyński W. Chominski Franciszek Ksawery. PSB, t. 3, s. 416–417.

Tautinis autoramentas

Tautinė kavalerija:		
Žemaičių divizija	Regimentoriai Mykolas Korvinas Kosakovskis, Cheltchovskis Puzyna (1770 12 20), Górskis, Žemaiti- jos kaštelionas	
Lietuvos divizija	Regimentorius Aleksandravičius, LDK arklidininkas	
Baltarusijos divizija	Regimentorius Mikalojus Chrapo- vickis	
Priešakinės sargybos pulakai:		
JKM Baranovskio pulkas	Plk. Jonušas Bara- novskis (nuo 1768 06 20)	
DB priešakinės sar- gybos pulkas	Plk. Tomas Ma- salskis	
LB priešakinės sar- gybos pulkas	Plk. Paškovskis l. e. Bilat Achma- tovičius (1769 01 12)	
Koryckio totorių pulkas	Plk. Aleksandras Mustafa Koryckis	
Bielako totorių pul- kas	Plk. (gen. mjr.) Juozas Bielakas	

Svetimšalių autoramentas

Kavalerija:		
JKM raitelių leibregimentas	Gen. mjr. Mykolas Grigalius Grabovskis	Kartu su savo daliniu aktyviai kovojo su Baro konfederatais P. K. Branickio pajėgų sudėtyje.
DB raitelių regimentas	Antanas Tiškevičius (1768 12 22)	
LB raitelių regimentas	Juozapas Radvila	
Pinsko Grabovskio raitelių regimentas	1771 m. Povilas Jurgis Grabovskis*	
Pėstininkai		
JKM pėstininkų gvardijos regimentas	Gen. mjr. Jonas Jurgis Grabovskis	Vadas buvo žinomas disidentas Slucko konfederacijos, Rusijos šalininkas ir Stanislovo Augusto meilužės vyras, nukentėjo nuo Baro konfederatų. Dalinys kartu su kitais daliniais turėjo dalyvauti Baro kovose P. K. Branickio pajėgų sudėtyje.
DB pėstininkų regimentas	Oskierko	
LB pėstininkų regimentas	Gen. mjr. Steponas Sližnius	
DB janičarų vėliava	Rtm. Juozas Nar-muntovičius	Stipriai nukentėjo Stlovičių mūšyje (1771 09 22).
LB janičarų vėliava	Rtm. Korsakas	
LDK maršalo vėliava		
LDK izdo vėliava	Rtm. Mykolas Devičas	
LDK vyriausiojo tribunolo vėliava	Rtm. Bogdaševskis	
Artilerijos korpusas		Dalyvavo Bezdzežo mūšyje, patyrė nuostolių Stolovičių mūšyje.

* 5 pėstininkų pulko vadai NMB, RS F76–50.

Priedas nr. 2 LDK kariuomenė 1771 m. rudenį (veiksmai)⁷⁹.

Dalinys	Buvo	Iš jų dalyvavo mūšyje	Nuostoliai
Tautinė kavalerija:	Dalyvavo	Tikrai dalyvavo	Patirti dideli nuostoliai: neteko žirgų, ginklų ir daiktų, keletas paimta į nelaisvę, keletas žuvusių eilinių.
Žemaičių divizija	Dalyvavo		142 paimti į nelaisvę.
Lietuvos divizija	Tikrai dalyvavo divizijai priskirtas DB priešakinės sargybos pulkas.		
Baltarusijos divizija	Dalyvavo		
Priešakinės sargybos pulkai:			
JKM Baranovskio pulkas	Dalyvavo		
DB priešakinės sargybos pulkas	Dalyvavo	Dalyvavo ir nuostolių patyrė 5 vėliavos.	11 eilinių ir 44 žirgai, nuostoliai įvertinti 8964 auksinai*.
LB priešakinės sargybos pulkas			
Koryckio totorių pulkas	Dalyvavo		Patyrė nežymių nuostolių mūšyje, bet išžudyti kariai.
Bielako totorių pulkas	Dalyvavo		Patyrė nežymių nuostolių, bet išžudyti kariai.
Svetimšalių autoramentas Kavalerija:			

⁷⁹ Sudaryta remiantis LVIA, F. SA. B. 18255, l. 164–224 pateiktais 1772 metų Lietuvos kariuomenės dalinių raportais.

JKM raitelių leibregimentas	Nedalyvavo		
DB raitelių regimentas	153 kariai/70 žirgų.		
LB raitelių regimentas	198		
Pinsko Grabovskio raitelių regimentas	83–99 kariai/20 žirgų		
Pėstininkai			
JKM pėstininkų gvardijos regimentas	Nedalyvavo		
DB pėstininkų regimentas	276 kariai		
LB pėstininkų regimentas	244	117	Į nelaisvę pateko: 1 karininkas, 8 puskarininkiai ir muzikantai bei 36 kareiviai. Sužeistas 1 kareivis. Be žinios dingo 30, nenukentėjo tik 17 kareivių.
DB janičarų vėliava	109		Patyrė labai didelių nuostolių.
LB janičarų vėliava	Nežinoma		
LDK maršalo vėliava	Nežinoma		
LDK Vyriausiojo tribunolo vėliava	69		
Artilerijos korpusas	Dalyvavo		Patyrė didelių nuostolių, neteko pabūklų, amunicijos ir asmeninių vežimų.

* Registr straty... LVIA, f. SA, 18255, b. , l. 210–211.

Priedas nr. 3 LDK kariuomenė Baro kovoms pasibaigus 1772 m. vid.

Dalinys	Turi būti	Yra	Trūksta	Perteklius
TAUTINĖ KAVALERIJA:				
Žemaičių divizija				
Lietuvos divizija				
Baltarusijos divizija				
Priešakinės sargybos pulkai:				
JKM Baranovskio pulkas		189	194	
DB priešakinės sargybos pulkas				
LB priešakinės sargybos pulkas				
Koryckio totorių pulkas				
Bielako totorių pulkas	400	393	7 karių ir 32 žirgų	
SVETIMŠALIŲ AUTORMENTAS Kavalerija:				
JKM raitelių leibregimentas				
DB raitelių regimentas		138	1 karininko, 19 eilinių bei 69 žirgų	4 karininkai.
LB raitelių regimentas	198 kariniai, 181 žirgas.	146 kariniai, 60 žirgų.	58 karių, 121 žirgo.	6 karininkai.
Pinsko Grabovskio raitelių regimentas		94 kariniai, 20 žirgų.		
SVETIMŠALIŲ AUTORMENTAS Pėstininkai				
JKM pėstininkų gvardijos regimentas				
DB pėstininkų regimentas	276 kariniai.	156	126, daugiausiai (118) kareivių.	11, daugiausiai karininkų.

LB pėstininkų regimentas		182	6 kadetų ir 55 ka- reivių.	
DB janičarų vėliava	109	80	29	
LB janičarų vėliava		63		
LDK maršalo vėliava				
LDK vyriausiojo tribunolo vė- liava	69	59		
Artillerijos korpusas		117	10	

Įteikta 2005-11-17